

ત્રીજી કાઠિયાવાડ રાજકીય પરિષદ

ભાવનગર

[પોષ થ્રુ ૧૮-૧૫ સ ૧૯૮૧]

પ્રથમ

મહાત્મા ગાંધીજીનું

ભાષણ

સ્વાગત સમિતિ, ભાવનગર

પ્રકાશક •

દેવવ્યંહ લેલમવ્યંહ ખારેખ
સ્વાગત સમિતિ કાર્યાલય
કાઠિયાવાડ રાજકીય પરિષદ, ભાવનગર

ગુજરાત વિધાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
સંગ્રહ

કવચ •

વેણીલાલ ઇમનલાલ બૂચ
નવચલન મુદ્રણાલય
અમદાવાદ

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૨૦૦૧ વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ ગ્રંથ ૨૧૦૩૧૫ પરિવર્ત

વિષય ક્ર. ૨૩૯૬૩ : ૨૨૫૧૧૨

મિત્રો,

કાઠિયાવાડ રાજકીય પરિવર્તન પ્રમુખપદ સ્વીકારવાનું મને હું જોલભા ગયો તેની પૂર્વે સૂચવવામા આવ્યું હતું તે વેળાએ માનનો બોલો ઉપાડવાનો મેં ઇનકાર કર્યો હતો. ઇનકારના કારણે આ સમયે મોજૂદ ન હોવાથી મેં પ્રમુખ થવાનું માન સ્વીકાર્યું છે ખરું, પણ ભય વિના નહિ. ભય એટલા સાર કે ગભ્યપ્રકરણી પક્ષો વિષે સામાન્ય વિચારોથી માગ વિચારોની બિનતા ગ્રહેલી જોઈ છે. વળી આ વર્ષને સાર મહાસભાનું પ્રમુખપદ મારે હસ્તક છે, એ મારે સાર જરા કંફોડી વગતુ છે એ એક જ બોલો માન ગભ ઉપરવટ માનુ છું તેમા આ પતિવદનો બોલો ઉચકવો એ બહુ વધારે પડતું થઈ પડે આ પતિવદનું સુકાન અત્યારે હું ચલાવુ તેનો અર્થ જો એ થતો હોય કે આખા વર્ષ સુધી મારે એ જવાબદારી ભોગવવાની છે તો તો મારાથી એ બોલો ઉચકાય તેવું મુશ્કેલ નથી વળી હું મહાસભાનો સુકાની રહ્યો, તેથી જો વિચારો હું આ પરિવર્તના પ્રમુખ તરીકે જાહેર કરું તે મહાસભાના હોય એવો અર્થ નીકળે તોપણ એ અયોગ્ય ગણાય રખેને એવો અનર્થ થાય એ ભય પણ મને અત્યારે આ પદ સ્વીકારતા રહ્યો છે.

તેથી મારે આટલું સ્પષ્ટ કરવાની જરૂર છે કે દેશી ગભ્યો વિષેના મારા વિચારોને મહાસભાના સભ્યોના વિચારો સાથે કશો સંબંધ નથી મારા વિચારો તદ્દન સ્વતંત્ર છે, તેને મહાસભાની મહોર નથી મળી જો આ પરિવર્તના પ્રમુખ તરીકે મને લાયક ગણવામા આવ્યો છે તો મારે હિસાબે તેનું કારણ તો એ છે કે હું કાઠિયાવાડનો વતની છું ને આ પરિવર્તના મચાલકોની સાથે મારે ગાઢ સંબંધ છે મહાસભાનું સુકાન અત્યારે મારા હાથમા છે એ તો એક અકસ્માત છે.

વિષયનો આરભ કરું તે પહેલાં ભાઈ મનમુખલાલના સ્વર્ગ વાસની નોંધ મારે લેવી ઘટે છે તેમની સાથેનો મારો સંબંધ તમે સૌ જાણો છો. અત્યારે તેમની ગેરહાજરી તમને સાહે એ નવાઈ નથી, પણ મને બહુ સાહે છે એ હું છુપાવી શકતો નથી કનિશી

મણિશ કર મનજી બટનો સગવાસ પણ તમને ને મને એટલો જ હુ ખદ હશે તેમનો પરિચય મને બહુ થોડો હતો તેમની મદદ અત્યારે આપણને નથી એ પણ જેવી તેની ખોટ નથી ધ્રુવર બનેલા કુટુંબને ધીરજ ને શાંતિ બક્ષો અને આપણે તેમના દુખના ભાગીદાર છીએ એ વાત તેમનું હુ ખ હળવું કરે

મહાસભા અને દેશીગાજ્યો

એ અનેક વેળાએ જાહેર કંચુ છે કે મહામબાએ દેશીગાજ્યોને લગતા પ્રતોધી સામાન્ય રીતે અલગ રહેવું જોઈએ બ્રિટિશ હિન્દુસ્તાનની પ્રજા પોને સ્વતંત્રતા મેળવવા મથી રહેલ છે, એવે સમયે તે દેશીગાજ્યોના કારભારમા વચ્ચે પડા મયે તો તે નાને મોઢ મોટી વાત કયા જેવું થાય, અથવા તો બહેગયે મૂગાને શીખવવા નિકળ્યા બગેબગ થાય દેશીગાજ્યો અને બ્રિટિશ સરકાર વચ્ચેના સબધમા મહાસભા જેમ દેખીતી રીતે કંઈપણ કર્યા કે કહેવા અસમર્થ હોય તેમજ દેશીગાજ્યો ને રૈયત વચ્ચેના સબધમા છે.

આમ છતાં બ્રિટિશ હિન્દુસ્તાનના તેમજ દેશી ગાજ્યોના લોક તો એક જ છે હિન્દુસ્તાન એક છે વડોદરાના હિન્દીઓ અને અમદાવાદના હિન્દી એાની હાજતોમ, રીતગિવાજમા, કંઈ બેદ નથી આવનગગની પ્રજા ને ગજકોટની પ્રજાને નિકટ સબધ છે છતાં આવનગગની અને ગજકોટની ગજનીતિ ગોખી હાય એ કૃત્રિમ સ્થિતિ છે આજમાલના વાતાવજ્જુમ. ન્યા લોક એક છે ત્યા ગજનીતિ અનેક હાય એ લાખી મુદત સુધી ન નબવા જેવી વાત છે તેથી મહાસભાના વચ્ચે પડ્યા વિના પણ આધુનિક વાતાવજ્જુના અદ્ય દગણથી નુદા હિન્દુસ્તાનમા અનેક રાજ્યો છતાં રાજનીતિ તો એક જ થવા જશે તેમા જ હિન્દુસ્તાનની સભ્યતાની શોમા ને પરીક્ષા ગેલી છે

પણ મારે દહ અભિપ્રાય છે કે ન્યા લગી બ્રિટિશ હિન્દુસ્તાન પગાંન છે, ન્યા સુધી બ્રિટિશ હિન્દુસ્તાનના ાની પાસે ખરી સત્તા નથી, એટલે કે ન્યા સુધી બ્રિટિશ હિન્દુસ્તાનની પામે આત્મ-વિદાસને સાર શક્તિ નથી—દેકામા ન્યા લગી બ્રિટિશ હિન્દુસ્તાનને સ્વગજ નર્થ, ત્યાં યગી મને હિન્દુસ્તાનની ગિથિનિ છિન્નબિન્ન રહેવાની

જ તેની છિન્નભિમતામા જ ત્રીજી સત્તાની હસ્તી રહેવી છે. એટલે 'મિટિલ' હિન્દુસ્તાનની સ્વરાજ શક્તિમા સમસ્ત હિન્દુસ્તાનની રાજ્યપ્રકરણી સુવ્યવસ્થા સમાજેવી છે.

દેશીરાજ્યોની સ્થિતિ

એ સુવ્યવસ્થા કેવી હોય ? એકબીજાની નાશક નહિ પણ પોષક સ્વરાજ ભોગવતું હિન્દુસ્તાન દેશીરાજ્યોનો નાશ નહિ છુટે પણ દેશીરાજ્યોને મદદગાર નીવડશે તેવું જ વલણ દેશીરાજ્યોનું સ્વરાજ હિન્દુસ્તાન પ્રત્યે હશે.

આત્મારની દેશીરાજ્યોની સ્થિતિ ખારી દૃષ્ટિએ દયાજનક છે. કેમકે તેઓ પોતે પરાધીન જવા છે રૈયતને દેહાત દડ દેવાની સત્તા ભોગવવામા ખરી સત્તા નથી ગ્રહેવી, પણ આખા જમતની સામે રૈયતની રક્ષા કરવાની છુટ્ટા અને શક્તિમા ખરી સત્તા રહેલી છે. આજે દેશીરાજ્યોની પાસે એવી સત્તા નથી ને તેથી ઉપયોગને અભાવે છુટ્ટા પણ ગદ્ય જેની છે એથી કલકુ રૈયતની રક્ષા કરવાની સત્તાનો હોષ થયા જેવું થયું છે અને રૈયતની ઉપર જીલ્લમ કરવાની શક્તિમા વધારો થતો જોવામા આવે છે. જેવું વાતમા હોય તેવું હવાડામા હોય સામ્રાજ્યમા અગત્યતા છે તેથી સામ્રાજ્યને તાબે રહેલા દેશીરાજ્યોમા પણ અરાજકતા છે તેથી દેશી રજવાડામા ગ્રહેલી અરાજકતા રાજ્ય મહારાજાઓને જ જવાબદાર નથી પણ વસ્તુસ્થિતિને પણ મણ્ડાંસે જવાબદાર છે.

સમસ્ત હિન્દુસ્તાનની વસ્તુસ્થિતિ કુદરતી એટલે મંથરી નિયમની વિરોધી હોઈ બધે અવ્યવસ્થા ને અમતોષ જોવામા આવે છે. જો એક અંજ પણ અવસ્થિત થઈ જાય તો બધે સુવ્યવસ્થા વ્યાપીએલા મારો દડ અભિપ્રાય છે.

કોની પહેલ ?

ત્યારે પહેલ કોણ કરે ? દેખીતું જ છે કે પહેલ મિટિલ હિન્દુસ્તાનથી જ થવી જોઈએ. ત્યાં રૈયતને પોતાની ભૂમકર ચિતિતું બાન થયું છે અને તેમાથી છૂટવાની છુટ્ટા છે, અને જેમ જિયાસમ

પછી જ જ્ઞાન સંભવે છે તેમ આ બધામાંથી જૂઠવાની ઈચ્છા કરનાર પ્રાણને જ મુક્તિનો ઉપાય મળશે ને તે તે ઉપાય ચોજશે, તેથી જ એ અનેક વેળા કહ્યું છે કે બ્રિટિશ હિન્દુસ્તાનનું સ્વાધીન થવું એ જ દેશીરાજ્યોનું સ્વાધીન થવું છે. બ્રિટિશ હિન્દુસ્તાનના સ્વાધીન થવાનો શુભ અવસર આવશે ત્યારે રાજપ્રજાનો સ બધે મટી નહિ જાય પણ ત્યારે એ સ બધે નિર્મળ થશે. સ્વરાજની મારી કલ્પનામાં રાજસત્તાનો નાશ નથી મારી કલ્પનામાં ધનસચ્ચનો નાશ નથી ધનસચ્ચમાં જ રાજસત્તા રહેલી છે. હું ધનિક, મજૂર, ઇંડ વગેરે સહઅવહાર ઈચ્છું છું. કેવળ મજૂરવર્ગનું કે કેવળ ધનિકવર્ગનું સામાન્ય નથી ઇચ્છતો. હું આ વર્ગોને સ્વાભાવથી જ અરસપરસ વિરોધી નથી માનતો. જમતમાં તો મરીખતવ મર ગહેવાના જ. પણ તેમની વચ્ચેના વહેવારનું પરિવર્તન થયે જશે ફાન્સ પ્રજાસત્તાક છે, પણ ત્યાં બધી જાતના વર્ગો છે.

આપણે શબ્દજ્ઞાનમાં ન ફસાઈએ જો જો દુષણો આપણે હિન્દમાં જોઈએ છીએ તે બધા બહુ સુધરેલી મનાતી પશ્ચિમની પ્રજાઓમાં પણ છે. તેને આપણે જુદા નામથી ઓળખીએ છીએ. હું મને જેમ દરથી રળિયામણા લાગે છે તેમ પશ્ચિમની કેટલીક વસ્તુઓ આપણને દરથી રૂપાળા દીસે છે હકીકત તપાસીએ તો ત્યાં પણ રાજપ્રજા વચ્ચે ક્લેશ ચાલ્યા જ કરે છે ત્યાં પણ લોક સુખ શોધે છે ને દુખ ભોગવે છે.

દેશીરાજ્યો વિષે

આ સુદૃઢ દેશના રાજ્યમહારાજાઓને વિષે મારી પાસે ધણી કાર્ટિયાવાડીઓ ફરિયાદ કરે છે અને મારી સિથિલતાને સારૂ મને કપકો આપે છે આ અધીંગ મિત્રો કદાચ હવે સમજશે કે હું સિથિલ નથી પણ હું તો અવ્યવસ્થા મટાડવાનો ઇલાજ શોધી ને ચોજી રહ્યો છું. સ્વરાજની ચળવળમાં મેં સર્વિસ હોમ્સ છે તે એમ જાણીને કે તેમાં બધી આપત્તિઓને સારૂ ગમ્યાણુ દવા છે જેમ સૂર્ય ઉગતા અધકારમાત્ર દૂર ચાલે છે. તેમ સ્વરાજ રૂપી સૂર્યનો ઉદય થયે રાજપ્રજા બંનેની અજાડતા રૂપી અધકાર દૂર થશે જ.

પરદેશમન

દેશી રાજ્યોની રાજનીતિ ઉપર આક્ષેપો થયા જ કરે છે. તેમાંથી આ નાનકડું કાર્ટિયાવાડ યુક્ત નથી. રાજ્યમહારાજ્યોને વધે એક દરિયાક સર્વસાધારણ છે. દિવસે દિવસે મૂરોપ જવાનો શોખ વધતો જાય છે. કામસર અથવા શાન મેળવવા ખાતર વિલાપત જવું એ તો સમજી શકાય એવું છે, પણ મોજશોખને ખાતર જવું અસહ્ય જણાય છે. જે સરકારમાં રાજ્ય ધણે વખત બહાર રહે તે સરકારની સ્થિતિ દયાજનક બને છે. આ લોકસત્તાના અને વહેવારગ્યાન પ્રચારના મુખમાં જે સરકાર કે તત્ત્વ લોકપ્રિય અને લોકકલ્યાણકારી નહિ હોય તેની હસ્તી ટકવાની નથી એ આપણે અનુભવી રહ્યા છીએ. આ આમમાંથી દેશીરાજ્યો યુક્ત રહી શકે તેમ નથી. તેની સરખામણી હમેશાં અંગ્રેજી રાજ્ય સાથે ને સ્વરાજ સ્થપાશે ત્યારે સ્વરાજની સાથે થવાની જ શહેનશાહ જ્યોજી પ્રધાનની સંમતિ વિના ઈંગ્લેન્ડ દેશને ક્યારે જઈ શકતા નથી. રાજ્યાસને આવ્યા પછી શહેનશાહ બાંધે જ બહાર નીકળે છે, જે કે શહેનશાહની જવાબદારી દેશી રાજ્યોના નેટલી હોતી નથી. દેશી રાજ્યો રાજ્યની લગભગ પોતાને હસ્તક રાખે છે. નાનીસરખી નીમણક પણ તેઓ જ કરે છે. એક પૂલ બાધવો હોય તેને સાર પણ તેમની પરવાનગીની જરૂર પડે છે. આવી સ્થિતિમાં દેશી રાજ્યોનું પરદેશમન પ્રજાને બહુ અજાણમણુ લાગે છે.

આમ બહાર જવામાં જે ખર્ચ થાય છે એ પણ અસહ્ય છે. રાજ્યોની હસ્તીના આધાર એ નીતિ ઉપર હોય તો તેઓ સ્વતંત્ર માલેક નથી પણ પ્રજાના પૈસાના દુસ્ટી-રક્ષક-એ તેઓની આવક પ્રજાની પાસેથી મળતી મહેસૂલ છે એ મહેસૂલનો ખર્ચ જે રીતે દુસ્ટી કરે તે જ રીતે તેમનાથી થાય આ તત્ત્વનો અમલ અંગ્રેજી રાજ્યતંત્રમાં લગભગ સંપૂર્ણતાયે થાય છે એમ કહી શકાય. મુરોપમાં જતા રાજ્યો અલગક ધન ખર્ચે છે તેનો કશો ખર્ચ નથી એમ મારી અલખમતિ સૂચવે છે.

આ પદેશમનના વધતા જતા શોખનો એક બચાવ એવો કરવામા આવે છે કે રાજાઓ શરીરસુખાકારીને અર્થે જન્મ છે । આ બચાવ તો કેવળ હાસ્યજનક ગણાય આપણા આ મહાન દેશમા જ્યાં હિમાલય જેવો પર્વતરાજ અચ્ચલિત શાસન બોગવી ગયો છે, જેની કૃપમાથી મગા, જમુના, બ્રહ્મપુત્ર, સિંધુ અદિ મહાન નદીઓ નીકળે છે, તે દેશમાથી શરીરસુખાકારીની શોધમાં કોઇને વિદેશ જવાની જરૂર હોય જ નહિ. કરોડો માણસો જે દેશમા પોતાનું જીવન સુખેથી ગાળી રા છે તે રાજાઓના આરોગ્યને માર બસ હોવો જ જોઇએ.

પશ્ચિમનું અનુકરણ

પણ પરદેશમનનો સૌથી મોટો ગેરલાભ તો રાજાઓ પશ્ચિમની સંસ્કૃતિનું છીછરું અનુકરણ કરે છે તે છે પશ્ચિમી સંસ્કૃતિમાં આપણને ઘણું શીખવાનું ને લેવાનું મળે છે, પણ તેમાનું ઘણું શીખ્યાન્ય છે યુરોપના હવાપાણીને જે અનુકૂળ હોય તે બધા હવાપાણીને અનુકૂળ હોય એમ માનવાનું કાગ્ય નથી. અનુભવ તો એમ સૂચવે છે કે દરેક હવાપાણીને જુદી જુદી વસ્તુઓ અનુકૂળ પડે છે પશ્ચિમના રીતરિવાજો પૂર્વને હજમ ન થાય પૂર્વનાને પશ્ચિમ હજમ ન કરે. પશ્ચિમની પ્રજામા સ્ત્રીપુરુષો સમપ્રવર્તક સાથે નાચી શકે છે ને નાચતી વેળા મદ્યપાન પણ કરતા છતાં તેઓ પ્રમાદા જાળવી શકે છે એમ કહેવાય છે આપણે જો આ રિવાજનું અનુકરણ કરીએ તો કેવું પરિણામ આવે એ મારે કહેવાનું ન જ હોય હાલ અખબારોમા ચર્ચાંતો એક પાટવી કુવરનો કેસ આપણને કેટલો સમજાવે છે ?

નિરંકુશ ખરચ

બીજી દરિયાઈ રાજમહારાજના નિરંકુશ ખરચોની છે. આ ખર્ચ દિવસે દિવસે વધતા જ જાય છે તેમાના ઘણા ખરચનો બચાવ કરવો મુશ્કેલ છે રાજાઓને અત્યુક પ્રમાદામા રહી પોતાના જોગવાલાસને અર્થે ખરચ કરવાનો અધિકાર બને હોય, પણ નિરંકુશ અધિકાર તો ન જ હોય, તેઓ ન હચ્છે, એમ હું માની લઉં છું.

મહેસૂલ પદ્ધતિ

રાજ્યોની મહેસૂલ કિંમતોવવાની પદ્ધતિ પણ દોષગદત નથી. જોવામાં આવતી તેઓએ અગ્રેજી પદ્ધતિનો સ્વીકાર કરી પ્રજાને બહુ નુકસાન પહોંચાડ્યું છે એવો મારો દૃઢ વિશ્વાસ છે. ગમે તેવી સ્થિતિમાં પણ જોયા જોડલા અગ્રેજોએ પોતાની સત્તા આ મુલકમાં ટકાવવી એ નીતિસર છે એમ આપણે સ્વીકારીએ તો અગ્રેજી મહેસૂલપદ્ધતિનો કંઈકે બચાવ થાય છે. દેશી રાજાને એવો સિદ્ધાંત મનાવવાની આવશ્યકતા સરખી નથી. તેને પોતાની હસ્તીને વિષે પ્રજા તરફનો ભય નથી. તેને મોટા લોકરની જરૂર નથી; કોઈ પણ ગભ્યની પાસ ત નથી, ને બ્રિટિશ રાજનીતિ તે થવા દે એવું નથી છતાં પ્રજા પાસથી તેની શક્તિ ઉપગત કંઈ ઉત્તરગવવાની પ્રથા પડી ગયેલી છે એ પ્રજાને ખૂબે છે. લોકકલ્યાણના કાર્યને જ અર્થે મહેસૂલ હોય એવી આપણી પુણી પરખા છે. તેનો હું ચોમેર ત્યાગ જ જોઈ ગયો છું. આ જોઈને મને હું ખ થાય છે.

આમકાર્ગ

મહેસૂલ વધાનાને સાર અગ્રેજી આમકાર્ગ પાતાનું અનુકરણ હું બદાયક છે એમ કહેવાય છે કે આમકાર્ગ ખાતુ તો હિન્દુસ્તાનનો પ્રાચીન રોગ છે. ગત એ વાત માન્ય નથી. પ્રાચીન કાળમાં રાજ્યોએ મહાદ્વિના વેપારમાર્ગો મહેસૂલ બંધે ઉત્તરગવ્ય હોય પણ તેઓએ લોકોને આજની પેઠે મદદપી નહોતા બનાવી દીધા. પણ આવી મારી માન્યતા બંધે જલજલેલા હો. બંધે આમકાર્ગ ખાતુ જેવું આજે છે તેવું પ્રાચીન કાળથી હો, પ્રાચીન એટલું સાચું જ એવો મોહ મને નથી. હિન્દુસ્તાની તેટલું સાચું જ એવો મોહ પણ મને નથી મદિરા, અપ્રીય, દંત્યાદિ કેશી વસ્તુઓ આત્માને મૂર્છિત બનાવે છે, મનુષ્યને હેવાન કરતા પણ હલકો કરી મૂકે છે, એ આપણે નજરે જોઈએ છીએ. આ વ્યસનવાળા મનુષ્યોની સ્થિતિ આપણને કમકમાટી ઉપજાવે છે એવી વસ્તુઓનો વેપાર કરવો પાપ છે એ સ્વયં સિદ્ધ વાત છે. દેશી રાજ્યોએ દારૂના પીઠામાત્ર બંધ કરી અગ્રેજી રાજ્યાધિકારીઓને સાચું દક્ષાતરૂપ બનાવું ધટે છે. કોપકોષ

જાન્યારી કાઠિયાવાડમાં આ સુધારો કરવાના પ્રયત્નો થઈ રહ્યા છે તેને હું વધારી બહુ છું ને ઉમેદ રાખું છું કે કાઠિયાવાડમાં દારૂનું એક પણ પીટું નહિ હોય એવો દિવસ પુરત આવશે.

અમર

કેટલાક રાજ્યો વિશે મારી પામે અગત દીકા આવ્યા કરે છે. એનો ઉદ્દેશ્ય હું અહીં કરવા નથી છુટ્કોતો. અને એ વિશે 'અમર-પ્રતિષ્ઠા' તેમજ 'નવજીવન'માં લખવાનું બહુ કહેવામાં આવ્યું છે, પણ સંપૂર્ણ હકીકત જાણ્યા વિના અને જાની શકે તો તે તે રાજ્યો તરફથી જે કહેવાનું હોય તે સાંભળ્યા વિના મૌન જ ધારણ કરવાનું મેં ઉચિત ધાર્યું છે. વિષયવિચારણી સભામાં હું એ આશ્વેષો વિશે માહિતી મેળવવાની આશા રાખીશ ને પછી જો મારે કંઈ પણ કરવું કહેવું પડશે તો હું અવરજ કરીશ કે કહીશ.

ગંદિયો ને ખાદી

જે વિષયો એવા છે કે જેમાં દેશી ગંદિયો તરફથી સંપૂર્ણ ઉત્તેજનની ઉમેદ ગંભીર સકાશ. આ દેશની આર્થિક નીતિ એ હતી કે આપણે આપણું અનાજ પેદા કરતા ને ખાતા, તથા કપાસ પેદા કરી તેનું સૂતર આપણા ધર્મમાં કાતી તેના કપડા વણાવી પહેરતા આમાની એક સ્થિતિ મોજૂદ છે ને ખીજનો લગભગ નાશ થયો છે. મનુષ્ય જેટલું ખોરાકમાં ખરચે છે તેનો દસમો હિસ્સો પોતાના પોષાકમાં ખરચે છે તેથી સેકે દસ રૂપીઆનું ખરચ આપણે આપણા દેશમાં ને પોતપોતામાં કરવાને બદલે પગરેશની અને આપણી મીસામાં કરીએ છીએ એટલે કે આપણે તેટલી મહેનત ખોઈએ છીએ ને તે ખોઈની સાથે આપણે કપડાનું ખર્ચ કરીએ છીએ ને પગિયુએ ખેવડો માર ખમીએ છીએ ફળ એ મળ્યું છે કે આપણા ખોરાકમાંથી ખરચ બચાવી આપણે તે કપડામાં નાખીએ છીએ તેથી આપણે દિવસે દિવસે કાળ થતા જમ્યાં છીએ ખેતી અને કતામણ ને વણાટ એ બે ધધા આપણા ધર્મમાં કે મામમાં ન રહે તો આપણો નાશ જ સબવે છે બાવનઅઠ્ઠા તાબાના બધા ગામ જો પોતાના કપડા ને ખોરાક બાવનઅઠ્ઠા મંગાવે

તો કેવું પરિણામ આવે એ વિચાર પરિપક્વતા સંબંધેને જ સોપું હું. આમ છતાં અત્યારે આપણે કપડા વિષે એવો વિખરીત વહેવાર ચલાવીએ છીએ આપણા કપડા આપણે કા નો પરદેશથી મંગાવીએ છીએ અથવા તો આપણી મીલોમાંથી બને સ્થિતિમાં આપણા મામલ-ઓની પ્રગ્ન ક્ષીણ થતી જાય છે.

બીજા દેશોમાં કપડા બહારથી મંગાવતા હતા તેઓની આર્થિક હાલિ નથી થતી એવા દાખલાઓથી આપણે ન ભોળવાઈએ બીજા દેશોમાં લોકો કાતવાવણુવાનો ધંધો છોડે છે તો તેને બદલે બીજા વધારે કમાણીવાળો ઉદ્યમ કરે છે આપણે કા તામણુવણુટ છોડી નકામાં બેસીએ છીએ

આ સ્થિતિમાંથી મુક્ત થવું એ કાઠિયાવાડને બહુ સહેલું છે આપણા ગળાઓ રૈયતવર્ગને ઉત્તેજન આપી પોતે દક્ષત બેસાડી કાઠિયાવાડમાં ખાદીનો પુનરુદ્ધાર કરી શકે છે ને કાઠિયાવાડમાં વધતી જતી કંગાલિયત રોકી શકે છે કાઠિયાવાડમાં મીલો ને છૂનો થાય તેમાં હું કાઠિયાવાડની ઉન્નતિ નથી જોતો પણ અવનતિ જોઈ હું કાઠિયાવાડની રૈયતના સામાન્ય વર્ગને કાઠિયાવાડ છોડવું પડે છે એને હું શુભચિન્હ નથી માનતો થોડા સાહસિક કાઠિયાવાડી વધારે ધનલાભ સાર કાઠિયાવાડ છોડે એ આવકારદાયક હોય, પણ લોક કમાળ બને તેથી લાચારીથી દેશત્યાગ કરે એ ખેદકારક ને કાઠિયાવાડના રાજ્યોને સાર નામોશીબરેલું ગણાય હું પરદેશમાં રહેલો જ્યારે જ્યારે કાઠિયાવાડમાં આવું છું ત્યારે લોકોમાં તેજસ્વિને બદલે તેજહાલિ જોઈ હું.

આજકાલ હાથે કાતવાની ને હાથે વણવાની કળા વધારે ખીસતી જાય છે, ખાદીનો મહિમા વધતો જાય છે શું તેમાં રાજ્યો અને મહારાજ્યો મદદ ન કરે તેઓ ખેડૂતોને કેળવે, કાઠિયાવાડની હાજત પૂરતું રૂ બચાવે ને પોતે ખાદી પહેરી ખાદીનો પ્રચાર કરે એ તેમને શોભાવનારું જ થશે ખાદીમાત્ર જાડી હોવાની જરૂર નથી. રાજ્યો હાથેક તામણ ને વણાટને ઉત્તેજન આપી વણાટમાં થતી અનેક કળા-કારીગરીને પાછી જીવતી કરી શકે છે રાણીસાહેબો મુંદર, રંગીન, ધુધરીદાર રેડિયા ઉપર ઝીણું રૂ કાતી તેની જીવનમ ખાદી વણાવી તે

પડે સુશોભિત અને સુરક્ષિત રહે કાઠિયાવાડમાં અનેક જાતની ભાતો વણાતી મે નજરે નેએલી છે એ કળાનો હવે ત બગ અસ્ત થયો છે આવી કળાને હિતેજન આપવું એ રાજ્યનું ખાસ ક્ષેત્ર છે

અસ્પૃશ્યતા

બીજો અતિશય અગત્યનો વિષય અસ્પૃશ્યતાનો છે અત્યજ-વર્ગને મહાસુજરાતના બીજા ભાગે દગ્તા કાઠિયાવાડમાં વધારે ખમવું પડે છે તેઓને ટેલગાડીમાં પશુ દુધ દવામાં આવે છે ગળાઓ પરદુખમજન ગણાય છે, તેઓ તો દુર્મળનું બળ હાવા નેદ્યએ તેઓ અત્યજોની વહારે નહિ ધાય ? ગળા પ્રજાની આશીષે જીવે છે અત્યજોની આશીષના અધિકારી થઈ તેઓ પોતાના જીવનને સુશોભિત ન કરે ? શાસ્ત્ર તો પોકારીને કહે છે કે બ્રાહ્મણ અને બગી વચ્ચે ભેદ ન હોય બન્નેને આત્મા છે બન્નેને પાપ દ્રવ્ય છે, બન્નેને આહારનિદ્રાદિ સામાન્ય છે ગળાઓ દ-છે તો અત્યજોની હાલતમાં બહુ સુધારો કરી શકે છે, ને પે તે અત્યજોને ધાર્મિક ભાવથી તૃપ્ત કરી અસ્પૃશ્યતાને નિર્મળ કરી શકે, અત્યજોને સારું સુદન નિશાળો, ફેલા વિગરે કગવી તેમના હૃદયના સ્વામી બની શકે છે

ટીકાનો બનવા

દેશીરજ્યોની ટીકા કવ્વી મને પસંદ નથી તેમના સાથેનો ગાંધીકુટુંબનો સબધ ત્રણ પેઢીથી ચાલતો આવેલો મારી જાણમાં છે. ત્રણ રાજ્યોની દીવાનગીરીનો સહી હું પોને જ્ઞા હું માન પિતાશ્રી અને માગ કાકાશ્રીના સબધ તે તે ગળ્યો સાથે મીઠો હતો એ મને યાદ છે. મનુષ્ય વિવેકહીન નથી એવો માગે નિશ્ચય છે એટલે હું દેશીગળ્યોના મુણે જ નેના હૃદયે હું દેશીગળ્યોનો હું નાથ નથી હૃદયનો એમ અગાઉ લખી ગયો છું દેશીરાજ્યોમાં ઘણું લેલહિત થઈ શકે એમ હું માનું છું. અને જે અહીં હું ટીકામાં કતર્યો છું તો તે કેવળ રાજપ્રજાના હિતાર્યે છે. મારો ધર્મ સત્ય અને અહિંસાનો છે સત્ય મારો પરમેશ્વર છે અહિંસા તેને ઓળખવાનું સાધન છે એ સત્યને વશ રહી મે કેવળ અહિંસક એટલે પ્રેમભાવે

ટીકા કરી છે; તે રાજમહારાજના તેવે ભાવે સમજો ને સ્વીકારો એવી મારી તેઓ પ્રત્યે વિનંતિ છે

રામરાજ્ય

દેશી રાજ્યની કલ્પના રામરાજ્યની છે. રામે એક ધોખીની ટીકાથી પ્રજાને સતોષવા પ્રાણસમ પ્રિય જગત્પદ્મ સતિશિરોમણી સાક્ષાત્ કરુણાની મર્તિરૂપ સીતાજીનો ત્યાગ કર્યો. ગમે કૂતંગને પણ ન્યાય આપ્યો. ગમે સત્યના પાલનને અર્થે રાજ્યનો ત્યાગ કરી વનવાસ ભોગની પૃથ્વીનું રાજમાત્રને હૃદય કોટિના સદાચારનો પદાર્થપાઠ આપ્યો. ગમે અખડ એકાત્મીવત પાળી ગજનપ્રજા સોને શુદ્ધસ્થાશ્રમમા સયમધર્મ કેમ પળાય એનું દશન કરાવ્યું. રામે ગાંધીસાનને શોભાવી રાજ્યપદ્ધતિને લોકરિચ કરી અને ગમરાજ્ય એ ગ્વગજની પત્તિસીમા છે એમ સિદ્ધ કરી આપ્યું. = મન આગ-કાલના લોકમત જાણુનાના અતિ ' ' સાધા ૧૧ જરૂર ન હતી કારણ કે તે પ્રજાના હૃદયનો નાના થયેલ હતો. ૧૫ પ્રજામત સાનમા સમજતો પ્રજા ગમરાજ્યમા આનંદસાગર માં ડૂબી હતી.

એવું ગમરાજ્ય આજ પણ સભવે છે. ગમરાજ્ય વચ્ચેના લોપ નથી થયો. આધુનિક યુગમા પ્રથમના ખતારાઆયે પણ ગમરાજ્ય સ્થાપ્યા હતા એમ કહી શકાય. હજારન અણુબક અને હજારન કિમ્બ કરોડોન મહેસુલ ઉધગવતા છતાં પોને પ્રકીર હતા. જાહેરખજાના-માર્ગી એક કેડી સંખ્યા ન લેતા પ્રજાને ન્યાય મળે છે કે નહિ એ જોવા નિર્મલ જાગૃત રહેતા. દુરમનને પણ દવા ન દેવાય, તેને પણ શુદ્ધ ન્યાય આપવો જોઈએ એ તેઓનો સિદ્ધાંત હતો.

પ્રજાપ્રત્યે

ગાંધીશ્રીઓને વિષે એ શબ્દ લખી મારૂ ઝણુ મે અદા કર્યું છે એમ મારો નમ્ર મત છે. હવે પ્રજા પ્રત્યેનું ઝણુ અદા કરવાનો પ્રયત્ન કરૂં. 'જેવા રાજ તેવી પ્રજા' એ લોકવાક્યમા અર્થ સત્ય છે. એટલે કે એ કથન જેટલે અશી ખરૂં છે તેટલે જ અશી 'જેવી પ્રજા તેવા રાજ' એ કથન પણ ખરૂં છે. જ્યાં પ્રજા જાગૃત છે ત્યાં રાજની હસ્તી કેવળ પ્રજા ઉપર આધાર રાખે છે. જ્યાં પ્રજા ઉઘટી છે ત્યાં

રાજ્ય રક્ષક મઢી ભક્ષક થઈ જવાનો પૂરો સભવ રહે છે ઉંઘતી પ્રજાને રાજાનો દોષ કાઢવાનો અધિકાર નથી રાજાપ્રજા બન્ને સંજોગને વચ્ચે હોય છે સાહસિક રાજાપ્રજા સંજોગને વચ્ચે કરે છે. સંજોગને વચ્ચે કરી રહેવું તેનું નામ પુરુષાર્થ છે પુરુષાર્થદીનનો નાશ છે અને તે યથાર્થ છે આ સિદ્ધાંત સમગ્રે તે ધીરજ ન હોય, તે દેવને દોષ ન દે, તે પાગલાને દોષ ન દે તે પોતાનો જ દોષ કાઢે ને જીએ આ સિદ્ધાંતને આધારે હું હિંસા અથવા બળાત્કારનો વિરોધ કરૂ છું દોષનું કાગળ ન્યારે પોતામાં છે ત્યારે પાગલાનામ્ દોષારોપણ કરી તેનો નાશ પ્રતિષ્ઠિત કે કરવો તેથી કાગળ દૂર નથી થતું એટલું જ નહિ પણ કાગળ જડ થાય છે ને રોગ વધતો જાય છે

સત્યાગ્રહ

રાજવંશીઓની જે જે ખામીઓ ઉપર હું નજર ફેરવી મેલો છું તે તે ખામીઓનું કારણ જેટલે અંશે રાજાઓ પોતે છે તેટલે જ અંશે અને વધુ વિચાર કરીએ તો વધારે અંશે પ્રજા પોતે છે એમ આપણે જોઈશું પ્રજામત અમુક કાર્યની વિરૂદ્ધ હોય તે કાર્ય રાજા નહિ કરી શકે પ્રજામતનું વિરૂદ્ધ હોવું એટલે મનનો બળુખણાટ નહિ પ્રજામતનો વિરોધ ત્યારે જ દર્શાવાય કે ન્યારે વિરોધની પાછળ બળ હોય પુત્ર બાપના કાર્યની વિરૂદ્ધ હોય ત્યારે તે શું કરે છે ? વિરોધપાત્ર કાર્ય છોડી દેવાને સાર તે પિતાને વીનવે છે એટલે કે વિવેકપૂર્વક અગ્રજ કરે છે અનેકવાર પ્રશ્નિપાત કયા છતાં ન્યારે પિતા નથી માનતો ત્યારે તે પિતાની સાથેનો સહકાર છોડે છે, એટલે સુધી કે પિતાનું ઘર પણ છોડે છે. આ શુદ્ધ ન્યાય છે ન્યાય પિતાપુત્ર જમતી હોય છે ત્યાં બન્ને વચ્ચે લડાઈ થાય છે એક બીજા માળામાળા કરે છે ને છેવટે મારામારી પર ઉતરે છે સમય ને આચારિક પુત્ર મગ્ધાન્ત લગી વિનયનો, શાંતિનો, અહિંસાનો, પ્રેમનો, ત્યાગ કરતો જ નથી તેના પ્રેમ જ તેને અસહકાર સૂચવે છે આવા પ્રેમમય અસહકારને પિતા પોતે ઓળખી શકે છે પુત્રનો ત્યાગ કે વિરોધ તે સહન નથી કરી શકતો તેનો અતરાત્મા દુઝાય છે ને તે પશ્ચાત્તાપ કરે છે હમેશા એમ જ બને છે એમ આપણે જોતા

નથી. પણ પુત્રે તો અસહકાર કરી પોતાના ધર્મનું પાલન કર્યું.

આવા પ્રકારનો અસહકાર ગળપ્રભ વચ્ચે હોઇ શકે અમુક સંજોગો વચ્ચે તે પ્રજાનું કર્તવ્ય હોય. એવા સંજોગો ક્યારે આવ્યા કહેવાય ? ત્યારે જ કે જ્યારે પ્રજા સ્વભાવે સ્વતંત્ર અને નિર્ભય હોય. ગળપ્રભના કાનુનોને તે એવજાએ દડના બચ વિના સમજપૂર્વક માન્યાપે ગળપ્રભના કાયદાનું સાદર વિવેકપૂર્વક પાલન એ અસહકારનો પ્રથમ પાઠ છે.

બીજો પાઠ તિતિક્ષા છે. ગળપ્રભના ધણી કાયદા આપણને અમલદારતા લાગે છતાં તેને આપણે સહી લઇએ. પુત્રને પિતાની ધણી આજ્ઞાઓ ખૂચતી હોય છતાં તે તેને માન આપી પોતાનું પુત્રત્વ સિદ્ધ કરી આપે છે. જ્યારે તે અમલ લાગે, તે અનીતિમય લાગે ત્યારે જ તેનો વિનયપૂર્વક નિરાદર કરશે એવા નિરાદર પિતા દ્વારા સમજી શકશે તેમજ રાજના અનેક કાયદાને માન આપીને પ્રજા પોતાની ધરાદાપૂર્વક ચએલી વફાદારી સિદ્ધ કરી આપે તે જ પ્રજાને સાદર નિરાદરનો અધિકાર પ્રાપ્ત થાય છે.

ત્રીજો પાઠ સાહચર્યતાનો છે. જેનામા દુ ખ સહન કરવાની શક્તિ નથી તે અસહકાર ન કરી શકે. માલમિલકતના અને કુટુંબના ચે ત્યાગની શક્તિ જેણે કેળવી નથી તે કદિ અસહકાર નહિ કરી શકે. અસહકારથી રાજ કોપાયમાન થઈ અનેક પ્રકારના દડદે એ સંભવિત છે. એમા પ્રેમની પરીક્ષા રહેલી છે એમા ધૈર્યની અને વીર્યની કસોટી છે એ સહન કરવા જે તૈયાર નથી તે અસહકાર ન કરી શકે. આ ત્રણે પાઠ એક બે વ્યક્તિ શીખી લે તેથી પ્રજા અસહકાર કરવા તૈયાર થઇ ન ગણાય. પ્રજાકીય અસહકાર થઈ શકવાને સાફ પ્રજાનો મોટો ભાગ તૈયાર હોવો જોઈએ. આ વસ્તુ ધ્યાનમાં ન રખાય તો માઠા પરિણામ આવવાનો પૂરે સંભવ રહે છે. આ વાત ધ્યાનમાં ન રહેવાથી કેટલાક સ્વદેશાભિમાની જીવાન અધીરા બને છે જેમ બીજી કેળવણીને સાફ તેમ અસહકારની કેળવણીને સાફ પણ તૈયારીની આવશ્યકતા રહે છે. માત્ર પ્રજા

કરવાથી કોઇ અસહકારી નથી બની શકે તેને સાર તાર્યામની જરૂર હોય છે એ તાલીમ કાઠિયાવાડના કોઇ પણ વિભાગમાં હું જોતો નથી એ તાલીમ અને એ તૈયારી હોય તો અસહકારની આવશ્યકતા સિદ્ધ થએલી છે એમ હું નથી જાણતો.

અત્યારે કાઠિયાવાડમાં શુ કે હિંદુસ્તાનમાં શુ. હું તો વ્યક્તિઓની તૈયારીની આવશ્યકતા જોઈ છું વ્યક્તિઓમાં સેવાનાવ, ત્યાગદાત્ત, સત્ય, અહિંસા, સયમ, ધર્મ, અસ્તેય ઇત્યાદિ ગુણો જોઈ ત્યા ગુણોની કેળવણીને સાર વ્યનાત્મક કાર્યની આવશ્યકતા પણ મૂકે મોઢે પ્રજામાં ધણુ કામ કરીએ તો ધણુ સુધારો એની મેજે થઈ જાય.

મુત્સદ્દીવર્ગ

કાઠિયાવાડ મુત્સદ્દીવર્ગને સાર પ્રમિદ છે કાઠિયાવાડી મુત્સદ્દીમાં રિવેઝ ઇત્યાદિની અતિથયના છે ન તેવી તેમાં દબ, બીરતા, પ્રશામત ઇત્યાદિ આવી ગયા છે. આ વર્ગ શિક્ષા એ એટલે સુધારો ત્યા ધર થવો જોઈ ત્યા વર્ગ જો પ્રજાનુ કલ્યાણ ઇચ્છે તો ધણુ કરી શકે ત્યા જ્યા આ વર્ગમાં આત્રિવાન પુરોષો જોવામાં આવે છે ત્યા ત્યા પ્રજામાં સતોષ જોવામાં આવે. મે મુત્સદ્દીવર્ગની ટીકા કરી છે મુત્સદ્દીમાંત્ર ઉપરની ટીકાને પાત્ર છે એવું કહેવાતો મારો આરામ નથી. મુત્સદ્દીવર્ગમાંથી તો સુદર રતો નીવડ્યા છે એવો મારો અનુભવ છે એટલે મુત્સદ્દીવર્ગની આશા મે છોડી જ નથી મુત્સદ્દીવર્ગ ધનનંદ્યને નાં નહિ પણ મવાન સાર રાજ્યોમાં નોકરી કરતો થઈ જાય તોયે ધણુ શુભ પશ્ચિામ નીપજે

ઈતર વર્ગ

વળી જોઆએ રાજ્યના નોકરી છોડી કેવળ સ્વતંત્ર ધર્મો પસંદ કર્યો છે તેઓને તો બહુ અનુકૂળ છે તેઓમાં ઉપરના ગુણોની વૃદ્ધિ જોવાને હું અર્ધીરો થઈ ગયા છું મૂકે મોઢે ત્યા કરનારા પ્રજાના સાગ્રા સિપાહીઓની જરૂર છે, તેઓએ પ્રજામાં પ્રવેશ કરવાની જરૂર છે ત્રાવી તૈયારીવાળા સેવકો આગળીને વેઠે ગણી કહાડીએ એટલા નીકળશે કાઠિયાવાડના પ્રત્યેક ગામમાં એવો એક એક સેવક પણ છે? આનો જવાબ મને નકારમાં જ મળે એમ હું જાણું છું જે વખ

માઈ બાપજી વાચશે તેમને પ્રામ્યજીવનનું બાન થોડું જ હશે જેને બાન હશે તેને તે મમશે નહિ છતાં હિન્દુસ્તાન એટલે કાદિયાવાઃ પણ મામડાઓમા વસે છે

રેટિયો

એ સેવા કેમ થઈ શકે? આમા હું પ્રથમ સ્થાન રેટિયાને આપુ છું. રેટિયાની અવગણના એ બહુ સાબળી જે અત્યારે નિંદાય છે તે જ વસ્તુ સુદર્શનચક્ર તરીકે પૂજવાનો વખત હું નજીક આવતો જોઈ ગયો છું. જે આપણે વાર્ધા નથી કરતા તે હાર્થા કશું એવે મારો દૃઢ વિશ્વાસ છે હિન્દુસ્તાનનું અર્થશાસ્ત્ર એ ચક્રની પાખડીયે પાખડીયે લખેલું છે પ્રામ્યજીવનનો પુનરુદ્ધાર કેવળ તેની ઉપર આધાર રાખે છે પાતંગ કાતવાના કર્મને હું ધર્મ તરીકે નથી ઓળખાવતો તે તો ધર્મ છે અને તે ધર્મ હિન્દુમુસલમાન બધા ધર્મીઓનો છે, બધા સપ્રદાયનો છે એ ચક્ર ફેરવતા વૈષ્ણવ દ્વાદશ મંત્ર પઢે, શૈલી તિવંતો જાપ જાપે, મુસલમાન કલમો પઢે, પારસી માયા બણે, ખ્રિસ્તી ઇશુયે શીખવેલી પ્રાર્થના કરે.

એક અમેરિકન લેખકે લખ્યું છે કે હવેનો યુગ અગમહેતતનો છે મૂઠ યત્રના ગુણાકારથી યત્રને પૂજતી પ્રજા શાકવા લાગી છે આપણે શરીરગૃપી અદ્વિતીય યત્રને છોડી યત્રની મૂઠ પાસેથી કામ સેવા જવામા શરીરમંત્રનો નાશ કરી રહ્યા છીએ. શરીરની પાસેથી સંપૂર્ણ ઉપયોગ લેવો એ મધ્યરી કાયદો છે તેને આપણે ભૂલી જ નથી શકતા રેટિયો એ શરીરમંત્રનું માગલિક ચિન્હ છે એ થઈ ક્યાં વિના જે જમે છે તે ચોરીનું અજ ખામ છે એ મનનો ત્યાગ કરી આપણે દેશદ્રોહી બન્યા; આપણે લક્ષ્મીદેવને દેશનિકાલ કરી હિન્દુસ્તાનમા જેના શરીરમા છેક કાઠકા ને ચામડા જ રહી ગયા છે એવા અસખ્ય સ્ત્રીપુરુષો આ વાતનો પુરાવો આપે છે અને વલ્લ એવા શ્રીનિવાસ શાસ્ત્રીઆર કહે છે કે હું તો પ્રજાની પોષાકની પસંદગીમાં પણ કમ્પલ દેવા માગુ છું આ વાત તદ્દન ખરી છે દરેક સેવકનો તેમ કરવાનો ધર્મ છે પ્રજા પાટલન પહેંસ્તી થઈ જાય તો હું તેની સામે મારો અવાજ ઉઠાવું આપણી હવાને પાટલન અનુકૂળ નથી

એ હું બેઠો રહ્યો છું. પ્રજા પરદેશી કાપડોના ઉપયોગ કરે છે તેની સામે અવાજ ઊઠાવવાનો હિન્દીમાત્રનો ધર્મ છે. એ અવાજ વાસ્તવિક રીતે કાપડના પરદેશી હોવા સામે નથી પણ તેથી ઉત્પન્ન થતી કમાલિયત સામે છે. એ પ્રજા પોતાની જરૂરખાજરી છોડી રહ્યાં છોડી આટ મંગાવે અથવા રસિયાથી રાધી* મંગાવે તો હું જરૂર પ્રજાના રસોડામાં દખલ દઉં ને પ્રજાને પેટ ભરીને નિદ્રુ, ને તેને દારૂ બેસી લાખણ કરી મારો આત્મનાદ સંભળાવું. એવું ઇતિહાસમાં બન્યું પણ છે. પૂરોપના મયા રાક્ષસી મુદ્દા પ્રજાને અધિક પાક નીપજવવાની ફરજ પાડવામાં આવી હતી પ્રજાના ખાનપાનાઈ ઉપર રાજ્યનો અકુશ વર્તતો હતો.

જેને ગામડાઓની સેવા કરવી છે તેને રેટિયાસાક્ષતો અભ્યાસ કર્યો જ છૂટકો છે. આ કાર્યમાં સેકડો બંદે હજારો યુવકો ને યુવતિઓ પોતાની આજીવિકા પેદા કરી શકે છે ને તેનો બેવડો અવજ વાળો શકે છે તેમાં સમજન રહેલું છે તેમાં ફરક ગામડિયાની ઝોળખ રહેલી છે તેમાં ગામડિયાને મહેજો અર્થસાક્ષતુ, રાજ્યપ્રકરણનું યાન આપવાનું રહ્યું છે. તેમાં બાળકોની શુદ્ધ કેળવણીને સમાવેશ થાય છે. અને આ કાર્ય કરતા ગામડાની અનેક હાજતો, ખામીઓ, વિગેરેનું દર્શન થાય તેમ છે.

આ ખાદીના કાર્યમાં કઈ રાજ્યપ્રજા વચ્ચે વિરોધ થવાનો સંભવ નથી એટલું જ નહિ પણ બંનેનો સમઘ મીઠો થવાની આશા રાખી શકાય એ આશાનું ધણીજૂત થવું સેવકની વિવેકબુદ્ધિ ઉપર આધાર રાખે તેથી રેટિયાને પ્રધાનપદ આપવાનું આ રાજકીય પરિપક્વને કહેતા હું નથી લજવાતો, નથી અચકાતો.

એ જ પ્રમાણે અસ્પૃશ્યતાનું કામ છે. અસ્પૃશ્યતા દૂર કરવી એ હિંદુમાત્રનું પરમ કર્તવ્ય છે. આમાં પણ કોઈ રાજ્ય વચ્ચે ન જ પડે અત્યજની સેવા કરી, તેની આતરડીની દુવા લઈ હિંદુઓ આત્મશુદ્ધિ કરે તેમાંથી ચમત્કારિક શક્તિ પેદા થાય એવી મારી

* રસિયામાં નીપજવું બાદીને મળવું ધાન્ય

દહ માન્યતા છે. અરપૂર્યતા એ હિન્દુધર્મ ઉપર મહાન કલંક છે. તે કલંકને કઢાડવું આવશ્યક છે. એ કાર્ય કરતા પશુ સેવક પ્રજાની માથે પ્રેમની માઠ બાંધશે. જે હિન્દુ અત્યજની સેવા કરશે તે હિન્દુ-ધર્મનો તારક થશે ને અત્યજ બાંધબહેનોના હૃદયનો સમાટ બનશે.

રાજ્ય એ પ્રકારના છે. એક દડના બચથી મળે છે બીજી પ્રેમના મંત્રથી સંધાય છે. પ્રેમમંત્રથી સંધાયેલું રાજ્ય દડના બચથી પ્રાપ્ત થએલા રાજ્યના કરતા હજારે ગણ વધારે અસરકારક ને સ્થાયી છે. જ્યારે આ રાજકીય પરિવર્તના સંખ્યો આવી સેવા કરી તૈયાર થશે ત્યારે તેમને પ્રજાની વતી બોલવાનો અધિકાર મળશે ને ત્યારે પ્રજામતની સામે કોઈ પણ રાજનું થવું અશક્ય થઈ પડશે ત્યારે જ પ્રજાનો અસહકાર સંભવી શકે.

પશુ રાજાઓ વિષે મારે એવો વિશ્વાસ છે કે તેઓ આવા ધાર્મિક પ્રજામતને ટુરત ઓળખી જશે. આખરે રાજાઓ પશુ હિંદી જ છે તેમને આ જ દેશ સર્વસ્વ છે તેમનું હૃદય પીગળી શકે એમ છે તેમની પાસેથી લોકસેવા લેવી હું સહજ કાર્ય સમજી છું. આપણે ખરે પ્રયત્ન નથી કર્યો, આપણે ઉતાવળિયા થયા છીએ આપણી શુદ્ધ તૈયારીમાં આપણો વિજય છે—રાજાપ્રજા ઉભયનો વિજય છે.

હિન્દુમુસલમાન

ત્રીજો પ્રશ્ન હિન્દુમુસલમાન એકબેનો છે. મારી પાસે કાઠિયાવાડના એક એ પત્રો આવ્યા છે તે ઉપરથી જણાય છે કે આ પ્રશ્ન કાઠિયાવાડમાં પશુ ધૂધવાધ રહ્યો છે હિન્દુમુસલમાન વચ્ચે એકસંપ હોવો જ નો એ એ વિષે કંઈ કહેવાની જરૂર હોય નહિ સેવકમાત્ર પ્રજાનું અંત બૂલા નવાં ચકતો.

મારું ક્ષેત્ર

હું જાણુ છું કે મારું બાપણ ધણાને અધૂર લાગશે, નીરસ પશુ લાગશે પશુ હું મારા ક્ષેત્રની બહાર જઈને કંઈ વહેવારિક કે ઉપયોગી સલાહ નહિ આપી શકું મારું ક્ષેત્ર નિર્મિત થઈ ગયું છે. તે મને પ્રિય છે હું અહિંસાના મંત્રથી મુગ્ધ થયો છું મારે સારું તે પારસમણિ છે હું જાણુ છું કે હું ખચી તમ હિન્દુસ્તાનને

અહિંસાનો મંત્ર જ શાંતિ આપી શકે તેમ છે. મારી દક્ષિણે અહિંસાનો માર્ગ કાયરનો કે નામદનો નથી. અહિંસામાં ક્ષત્રી-ધર્મની પરિસ્થિતિ છે; કેમકે તેમાં અભયની સોજે કળા સપૂર્ણતથા ખીલી નીકળે છે તે ધર્મના પાલનમાં સધાયનને, હારને, અવકાશ જ નથી એ ધર્મ આત્માનો હોષ્ટ્ર હુ સાધ્ય નથી. સમગ્રે તેને તે સ્હેજે સ્ફુરી નીકળે છે. ભારતભૂમિને એ સિવાય બીજો ધર્મ અનુકૂળ આવનાર નથી એવો મને વિશ્વાસ છે. ભાગ્યભૂમિને સાર એ ધર્મનું નિશાન રેટિયો છે કેમકે તે જ દુષ્ટિયાનો વિસામો છે, તે જ કમાલની કામધેનુ છે. પ્રેમધર્મને નથી દેશની, નથી કાળક્રી મર્યાદા તેથી માઈ સ્વરાજ ભગી, રેડ, ફળલા અપમમાં અપમની નોધ બે છે. રેટિયા સિવાય તે નોધ બેનારી બીજી વસ્તુ હું જાણતો નથી.

મેં તમામ સ્થાનિક પ્રશ્નોની ચર્ચા કરી નથી. મને તેનું પૂરૂં જાણ નથી દેથી રાજ્યોમાં કેવું ત્ર નોંધ્યું એ પ્રશ્નમાં હું ઉતર્યો નથી કેમકે તેનું ઘડતર તમારા હાથમાં રહ્યું છે પ્રજામાં શક્તિ આવે એવા મધાળે શોધવા ને યોજવા એ માઈ ક્ષેત્ર છે કેમકે પ્રજામાં શક્તિ આવે તો તે પોતાનો માર્ગ શોધી બે છે રાજાને હું સેવકરાજ તરીકે જ સહન કરૂં છું પ્રજા શેઠ છે પણ શેઠ ઉભે તો સેવક શું કરે ? તેથી પ્રજાજાગૃતિને સાર પ્રયત્ન કરવામાં બધું આવી જાય છે.

આવી મારી કલ્પના હોવાથી મારા કાલ્પનિક સ્વરાજમાં દેથી રાજ્યોને સ્થાન છે ને પ્રજાને પોતાના હકનું પૂર્ણ રક્ષણ છે. હકનું બીજ ફળ છે તેથી મેં આ બાબતમાં બળનેના ધર્મની જ, બળનેની ફરજની જ, નોધ લીધી છે આપણે બધા આપણી ફરજ બદા કરીએ તો હક તો આપણી પાસે જ છે. જો ફરજ છોડી હકને બાકમાં જામ્યું તો તે જામવાના નીર જેવા છે જેમ તેની પાછળ જામ્યે તેમ તે નામે છે. એ જ વસ્તુ કુણે તેની દિવ્ય વાણીમાં ગાંધ બતાવી: 'હે રાજા કર્મનો જ તને અધિકાર છે; ફળનો કદિ ન હજો' કર્મ ને ધર્મ છે, ફળ તે હક છે.

બંદે માતરમ્

